

Erfgoedbibliotheeken in actie

Naar een nieuw beleid voor Vlaamse erfgoedbibliotheeken

Ruim 170 grote en kleine erfgoedbibliotheeken in Vlaanderen en Brussel bewaren ons intellectueel patrimonium, dat is opgeslagen in authentieke teksten, beelden en geluiden uit het verleden. Ze vormen een divers gezelschap van al even diverse collecties die refereren aan ons collectieve geheugen. Ze stellen burgers in staat om kennis te vergaren over hun eigen verleden en dat van anderen. Als ambassadeurs van Vlaamse kunst en cultuur dragen ze actief bij aan de identiteitsvorming van de cultuurgemeenschap. Als makelaars in informatie leveren ze de bouwstenen voor de kenniseconomie en innovaties van de toekomst. Ondanks al deze troeven bevindt de erfgoedwerking van bewaarbibliotheeken zich nog te vaak in de marge, zowel van de erfgoedsector als van de instellingen waartoe ze behoren.

TEKST Eva Wuyts

De wet van de remmende achterstand

Collectiebeheer is voor veel erfgoedbibliotheeken nog dweilen met de kraan open. Voor sommige verzamelingen is de tijd een tijdbom. Dat blijkt duidelijk uit een onderzoek van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Die gaf in september 2010 de Universiteit Antwerpen de opdracht om bij 25 erfgoedbibliotheeken te peilen naar de ervaringen op het gebied van preservering en conservering, bibliografische ontsluiting en digitalisering.¹ De studie bouwt voort op eerdere rapporten van An Renard (1990), KPMG (2001), Jeroen Walterus (2003) en Ludo Simons (2005), die de toestand in bewaarbibliotheeken in kaart brachten en vertaalden naar beleidsvoorstellen die helaas al te vaak dode letter bleven.²

Het rapport dat de Universiteit Antwerpen in 2011 overhandigde aan de Vlaamse Erfgoedbibliotheek kreeg als titel *De wet van de remmende achterstand* en werd eind 2012 gepubliceerd als derde nummer in de reeks 'Armarij'. Publicaties voor erfgoedbibliotheeken.³ De titel verwijst naar het fenomeen dat zich vandaag bij vele Vlaamse erfgoedbibliotheeken voordoet: ze slagen er niet in om op de boot van goede

praktijken en nieuwe ontwikkelingen te springen, blijven verweesd aan wal en zien de boot wegvaren tot hij aan de einder verdwijnt. De vaststellingen van de onderzoekers zijn dan ook ontvankelijk en tonen weinig vooruitgang sinds het eerste onderzoek uit 1990.

Zo moeten de meeste respondenten toegeven dat hun gebouwen en magazijnen niet aangepast zijn aan de hedendaagse normen voor bewaring en preservering. Er is een groot probleem van beveiliging tegen diefstal, brand en waterschade: meer dan twee derde van de instellingen beoordeelt de huidige voorzieningen als onvoldoende. De helft van de bibliotheeken heeft te kampen met plaatsgebrek en slechts vier instellingen hebben een of meer voltijdse equivalenten in huis om uitvoerende taken van preservering en conservering op zich te nemen.

De bibliografische ontsluiting van de collecties wordt dan weer geplaagd door een reusachtige achterstand, die maar niet ingehaald lijkt te kunnen worden. In 22 van de bevraagde bibliotheeken zijn de collecties niet volledig online ontsloten. Dat het onmogelijk is om overheidssubsidies aan te vragen ►

■ Het budget dat erfgoedbibliotheeken aan preservering en conservering kunnen besteden is ondermaats. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier.

voor het wegwerken van de achterstanden, wordt algemeen als een groot gebrek ervaren. De documenten leiden daarvoor een verdoken bestaan, wat een efficiënte bedrijfsvoering en een gezond 'rendement' van de bibliotheek in de weg staat.

Inzake digitalisering nemen erfgoedbibliotheeken een overwegend afwachtende houding aan. Voor ze op grotere schaal beginnen te digitaliseren (als ze het al kunnen, want de benodigde investeringen in apparatuur en personeel zijn enorm), willen ze zekerheid over drie voorwaarden: dat wat ze doen kwalitatief in orde is, dat ze op een kostenefficiënte manier werken en dat er wordt geïnvesteerd in iets duurzaam. Als die garanties ontbreken omdat er onvoldoende expertise is, omdat er geen overkoepelend programma is of omdat de middelen te schaars zijn, beperkt men zich liever tot een eenvoudige vorm van *scanning for access* of digitalisering van enkele hoogtepunten. Duurzame bewaring van de gedigitaliseerde bestanden wordt door slechts één instelling volledig gewaarborgd. De overige erfgoedbibliotheeken zijn aangewezen op het gebruik van bestandsservers en zelfs dragers als cd of dvd. Op het vlak van digitalisering is er een duidelijke vraag naar een gecoördineerde visie en een proactieve houding van de Vlaamse overheid en naar een infrastructuur voor het duurzaam stockeren en beschikbaar stellen van digitale content.⁴

Erfgoedbibliotheeken in actie

Hoewel voor *De wet van de remmende achterstand* slechts 25 instellingen werden bevraagd, mogen we aannemen dat hun situatie representatief is en dat het gros van hun collega-erfgoedbibliothecarissen eveneens te kampen heeft met serieuze achterstanden op minstens een van de drie basistaken preservering en conservering, digitalisering en ontsluiting. Het is onwaarschijnlijk dat zij deze achterstanden op eigen kracht kunnen wegwerken. In de huidige financiële en decretale context is de Vlaamse overheid noch de Vlaamse

Erfgoedbibliotheek in staat om elke instelling hierin te ondersteunen. Daarom gingen de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en haar partnerbibliotheeken in de periode september 2011 – september 2012 op zoek naar mogelijke oplossingen en naar hefboomen die erfgoedbibliotheeken de boost kunnen geven die ze nodig hebben.

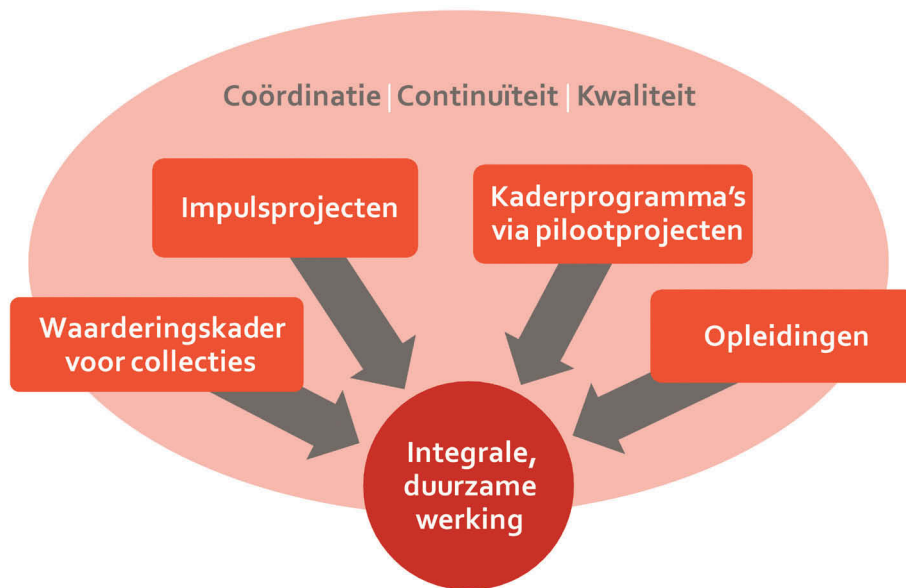
Dit reflectietraject resulteerde in twee documenten: een nieuw beleidsplan 2013-2017 voor de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en de beleidstekst *Erfgoedbibliotheeken in actie. Aanbevelingen voor een performante sector in 2020*.⁵ De laatste is een strategische nota die een toekomstvisie formuleert voor een sector die over enkele jaren zichtbaar, gestructureerd en duurzaam is, de erfgoedzorg integraal benadert en maatschappelijke meerwaarde genereert. De titel van dit werkstuk verwijst niet toevallig naar 'Vlaanderen in actie': een initiatief waarmee de Vlaamse regering tegen 2020 van Vlaanderen een economisch innovatieve, duurzame en sociaal warme samenleving wil maken. De nota pleit ervoor dat de overheid de bronnen van haar ontwikkeling, opgeslagen in geschreven, gedrukte en digitale collecties, niet langer verwaarloost en dat zij erfgoedbibliotheeken als partner voor onderwijs, cultuur, wetenschap en de creatieve industrie een volwaardige plaats geeft in dit actieplan. Om deze maatschappelijk belangrijke rol te kunnen vervullen, zouden erfgoedbibliotheeken de komende jaren een inhaalbeweging moeten maken die erop gericht is om hun waardevolle maar verborgen collecties tot hun recht te laten komen. Pas dan kan dit erfgoed optimaal worden ingezet voor vernieuwend onderzoek, creatief hergebruik, educatie, studie en ontspanning.

Waardering van collecties

In de strategische nota, die inmiddels gepresenteerd werd aan Vlaams minister van Cultuur Joke Schauvliege, wordt aan de hand van vijf beleidsadviezen uiteengezet hoe die inhaalbeweging er kan komen. Centraal in deze set voorstellen staat de creatie van een waarderingssysteem voor

■ Erfgoedbibliotheeken kampen met achterstanden in bibliografische ontsluiting.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier.

■ De Vlaamse Erfgoedbibliotheek doet vijf voorstellen voor een integrale, duurzame werking.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek

erfgoedcollecties in bibliotheken. Zo'n kader moet het mogelijk maken zinvolle prioriteiten te stellen bij het inzetten van middelen voor het inlopen van achterstanden. Voor de ontwikkeling hiervan kan worden teruggevallen op buitenlandse voorbeelden, zoals het model dat in Nederland werd ontwikkeld in het kader van het grootschalige conserveringsproject Metamorfoze. Op basis van objectieve criteria – zoals de inherente kwaliteit van collecties en de waarde ervan voor gebruikersgroepen – zou een A-label kunnen worden toegekend aan verzamelingen die van internationaal, nationaal en/of Vlaams belang zijn en een B- of C-label aan collecties die respectievelijk van regionaal of lokaal belang zijn. De waardering zelf zou moeten gebeuren door een commissie van onafhankelijke deskundigen, die (deel)collecties beoordeelt en een advies voorlegt aan de minister. De commissie vertrekt van een dossier dat de collectiebeheerder volgens een vast stramien heeft opgemaakt. Het Cometa-model dat onlangs in Vlaanderen werd ontwikkeld om deelcollecties in kaart te brengen zou hierbij een hulpmiddel kunnen zijn.

“ De visienota pleit voor een inhaalbeweging op basis van een waarderingssysteem voor erfgoedcollecties in bibliotheken. Zo'n kader moet het mogelijk maken zinvolle prioriteiten te stellen bij het inzetten van middelen voor het inlopen van achterstanden.

Momenteel zijn er in de Collectiewijzer Erfgoedbibliotheeken van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek bijna 300 collecties beschreven uit openbare en universiteitsbibliotheeken, documentatiecentra, musea en archieven, klooster- en abdijbibliotheeken, wetenschappelijke verenigingen, enzovoort.⁶ Die zijn even divers als de instellingen waarin ze zijn ondergebracht en verschillend van belang en omvang. Rekening houdend met de interne staatshervorming en het subsidiariteitsprincipe en gesteund door het waarderingskader, zou Vlaanderen een rol kunnen opnemen voor de collecties die worden ingedeeld op het landelijke niveau, ongeacht de in-

stelling die ze bewaart. Voor collecties van regionaal of lokaal belang kan een andere overheid die verantwoordelijkheid opnemen. Voor de betrokken instellingen zou de opmaak van zo'n dossier bovendien als positief neveneffect hebben dat ze worden gestimuleerd om hun deelcollecties te beschrijven en verder na te denken over hun collectieprofiel en verzamelbeleid.

Impulsen voor de sector

Om de remmende achterstand inzake preservering en conservering, bibliografische ontsluiting en digitalisering effectief weg te kunnen werken, zijn er ook middelen nodig. Hiermee kunnen erfgoedbibliotheeken, die in tegenstelling tot de musea en de archieven momenteel geen aanspraak kunnen maken op Vlaamse werkingssubsidies, projectmatig de beheerstoestand en beschikbaarheid van een (deel)collectie verbeteren. Daarom is het tweede voorstel uit de strategische nota er een voor zogenaamde impulsprojecten. Die worden ingezet voor de uitvoering van klassieker beheerstaken, die bij gebrek aan eigen middelen steeds weer op de lange baan belanden en de remmende achterstand veroorzaken waarvan sprake is in het onderzoek. De toekenning hiervan zou enkel kunnen voor (deel)collecties die van landelijk belang worden gewaardeerd. Om kennisdeling te stimuleren en een kwaliteitsvolle uitvoering van het project te garanderen, zou een impulsproject moeten worden uitgevoerd onder begeleiding van een erfgoedbibliotheek met een kwaliteitslabel. De meterinstelling ontvangt hiervoor een vergoeding, die een onderdeel is van de subsidie. Een verplicht publieksluik in elk project verbetert de zichtbaarheid van de collecties en de ondersteuning hiervan door de overheid. Zo ontstaan motiverende en stimulerende *quick wins* voor erfgoedbibliotheeken, die hierdoor beter in staat worden gesteld om te voldoen aan de vereisten voor het behalen van het kwaliteitslabel van erkende erfgoedbibliotheek.

Deze impulsprojecten zijn vooral bedoeld om de grootste achterstanden in te lopen en de basiswerking van een erfgoedbibliotheek te stimuleren tot een opwaartse dynamiek. Voor meer innovatieve trajecten waarin nieuwe expertise of instrumenten worden ontwikkeld vraagt de nota, als een ►

■ Gebouwen en magazijnen zijn niet altijd aangepast aan de strenge conserveringsrichtlijnen.
© Vlaamse Erfgoedbibliotheek, foto: Stefan Tavernier.

derde mogelijke maatregel, een aparte subsidielij. Net als bij de impulsprojecten is het relevant dat verschillende erfgoedbibliotheeken samenwerken. Om een versnipperde aanpak te voorkomen en afstemming, kwaliteit en duurzaamheid te garanderen, moet er wel gecoördineerd worden gewerkt. Bijgevolg is het vierde voorstel om de coördinatie te laten plaatsvinden vanuit de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Een vijfde betreft opleidingen, die de benodigde deskundigheid in erfgoedbibliotheeken en in de sector van preservatieconservering op een hoog niveau moeten brengen en houden. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek is ervan overtuigd dat, wanneer deze set maatregelen wordt uitgevoerd en de eigen middelen van de erfgoedbibliotheeken in overeenstemming worden gebracht met de projectsubsidies, er een multiplicatoreffect ontstaat dat de geleverde inspanningen dubbel en op lange termijn laat renderen. De vzw hoopt dan ook dat er snel werk gemaakt wordt van de omzetting van deze aanbevelingen in beleidsdaden.

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek

Als opdrachtgever heeft de Vlaamse Erfgoedbibliotheek uiteraard ook rekening gehouden met de onderzoeksresultaten van *De wet van de remmende achterstand* bij de opmaak van haar nieuwe beleidsplan voor de periode 2013-2017.⁷ Het schrijven van het beleidsplan was dan ook een zoektocht naar een gezonde balans tussen enerzijds de noden van de sector en anderzijds de draagkracht van het netwerk. Want de Vlaamse Erfgoedbibliotheek is door de overheid niet geconcipieerd als steunpunt of expertisecentrum, maar als samenwerkingsverband van zes collectiebeherende instellingen. De werking van de vzw staat of valt bijgevolg met het engagement van de zes partnerbibliotheeken om hun expertise te consolideren, te verdiepen en te delen met het bredere veld. Die ambitie en wil zijn nog steeds aanwezig bij de stichtende partners, maar de manier waarop dit gebeurt moest kritisch

onder de loep worden genomen. Want de uitgebreide statutaire en decretale opdrachten van de vzw zijn niet in verhouding tot de beperkte werkingsmiddelen die daar tegenover staan, en dat terwijl de nationale bibliotheken van onze buurlanden als *benchmark* gelden.

Om het evenwicht te bewaren tussen verwachtingen en verplichtingen en tussen wensen en mogelijkheden heeft de vzw zich in haar nieuwe missie nadrukkelijker dan voorheen geprofileerd als een netwerkorganisatie en kennismakelaar, die de erfgoedbibliotheeksector versterkt vanuit een constructieve en projectmatige samenwerking met haar partners. Het zijn de partnerbibliotheeken die met vereende krachten projecten en trajecten opzetten die relevant zijn voor de bredere sector, en die de resultaten en opgedane ervaringen vervolgens voor iedereen beschikbaar stellen. Volgens het nieuwe beleidsplan 2013-2017 zou de Vlaamse Erfgoedbibliotheek daarbij een rol als gangmaker opnemen door de initiatieven te stroomlijnen, te ondersteunen en hun onderlinge afstemming te verzekeren. Zo stimuleert ze niet alleen de verdere professionalisering van het veld maar verbetert ze ook de zichtbaarheid van de erfgoedbibliotheeken.

In de nieuwe beleidsperiode blijft de Vlaamse Erfgoedbibliotheek ook optreden als aanspreekpunt voor en over erfgoedbibliotheeken. Die bemiddelende rol zullen we actief opnemen, zowel in Vlaanderen als internationaal. Wat adviesverlening betreft zal de vzw voortaan fungeren als een loket, waar vragen bijeenkomen. Algemeen advies blijft mogelijk maar de middelen zijn te beperkt voor maatwerk of een-op-eenbegeleiding. Dergelijke vragen worden door de medewerkers doorgestuurd naar de partnerbibliotheeken die kunnen fungeren als regionaal aanspreekpunt, of worden doorverwezen naar andere deskundige organisaties. Voor vorming zal de vzw zich beperken tot initiatieven die kaderen binnen eigen projecten of trajecten. De medewer-

kers zullen wel het vormingsaanbod in Vlaanderen actief opvolgen en proberen om dit af te stemmen op de noden van erfgoedbibliotheeken.

Rekening houdend met de budgettaire context en haar decretale opdracht voorzag het bestuur van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek in het beleidsplan een werking rond elk van de volgende domeinen die haar werden toegewezen: bibliografische ontsluiting, collectiebeleid, conservering, digitalisering en culturele ontsluiting van cultureel-erfgoedcollecties. Het wees elk werkingsgebied toe aan één gespecialiseerd personeelslid dat er via sterk proces- en projectmanagement op zou toezien dat de geleverde inspanningen maximaal renderen voor de bredere sector. Voor de realisatie van dit plan – dat behalve één groot digitaliseringsproject van oorlogskranten bestond uit de minimaal noodzakelijk geachte acties – vroeg de Vlaamse Erfgoedbibliotheek een jaarlijkse werkingstoelage van circa 650.000 euro. De teleurstelling bij de partners was dan ook groot toen ze eind september 2012 vernamen dat de Vlaamse Regering slechts een werkingssubsidie van 310.000 euro toekende. Temeer omdat zowel de bevoegde beoordelingscommissie, de administratie als de minister van Cultuur het ingediende plan bijzonder gunstig hadden beoordeeld en zelfs een gevoelige verhoging van de werkingskredieten hadden voorgesteld.

Scherpe keuzes

De impact van deze beslissing is enorm. Na enig cijferwerk bleek dat het bestuur van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zowat alle nieuwe initiatieven uit haar beleidsplan moest schrappen. De werking van de vzw wordt hierdoor noodgedwongen sterk ingeperkt. Het reeds opgestarte traject voor het ontwikkelen van een model voor schaderegistratie wordt weliswaar voortgezet maar andere plannen (zoals een inspirerende handleiding voor publiekswerking, het ontwikkelen van een model voor de registratie van herkomstkenmerken of het ontsluiten van handschriften) worden voor onbepaalde duur opgeschort. *Last but not least* moet ook worden gesnoeid in de huidige staf van 4 VTE. Hierdoor verdwijnt belangrijk menselijk kapitaal uit onze organisatie, en daarmee onmisbare kennis en ervaring.

Voor de pessimist zal dit neerkomen op het kortwieken van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, nog voor ze haar vleugels kon uitslaan. De optimist zal, zoals Winston Churchill het ooit verwoordde⁸, de opportuniteit zien in deze ongelukkige situatie. De komende jaren zullen we ons noodgedwongen moeten focussen op het in stand houden en verder aanvullen van de krantendatabank Abraham, de Short Title Catalogus Vlaanderen als bibliografie van het oude gedrukte boek, de Collectiewijzer, de organisatiewebsite en de virtuele erfgoedbibliotheek Flandrica.be. Niet toevallig zijn deze instrumenten onze sterkhouders. Het zijn bij uitstek initiatieven die de hele sector betreffen en enkel mogelijk zijn via een gecoördineerde aanpak. We zullen ze daarom niet alleen koesteren maar ook naar best vermogen valoriseren. En om de dynamiek erin te houden, zal de Vlaamse Erfgoedbibliotheek de komende jaren inzetten op (nog op te richten) collegagroepen. Dat zijn niet-hiërarchisch georganiseerde overlegstructuren waarin mensen regelmatig met elkaar in contact treden en zo kennis delen, uitbreiden en creëren. Voor die collegagroepen, die zich bijvoorbeeld kunnen buigen over de beschrijving van handschriften, digitaliseringsprocessen of publiekswerking, zullen we experts vragen uit de hele sector van erfgoedbibliotheeken zodat de expertise die overal aanwezig is toch beter kan doorstromen. Op die manier slaan we er alsnog in om onze missie als netwerkorganisatie en kennismakelaar waar te maken.

Besluit

Erfgoedbibliotheeken in actie doet aanbevelingen voor een tegen 2020 te ontwikkelen beleid. Wij hopen dat er snel werk wordt gemaakt van de eerste stap: het identificeren van de erfgoedcollecties van landelijk belang die prioriteit moeten krijgen bij het toekennen van Vlaamse middelen. De sector heeft immers dringend nood aan een toekomstperspectief en aan middelen, niet aan nóg een studie die de vinger op de wonde legt maar geen zoden aan de dijk kan brengen. *De wet van de remmende achterstand* is het vijfde onderzoeksverslag over erfgoedbibliotheeken in amper 20 jaar. Deze rapporten leidden wel tot de oprichting van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, met een breed en zeer zinvol takenpakket, maar met onvoldoende zuurstof om haar maatschappelijke en intellectuele opdrachten waar te maken.

Eva Wuyts is coördinator van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Met dank aan Sam Capiu, David Coppoolse, prof. dr. Pierre Delsaert en Iris Steen.

1. Bij de uitwerking van het onderzoek werden 25 instellingen geselecteerd die in hun diversiteit (naar type, omvang, organisatorische en regionale inbedding) representatief te noemen zijn voor de sector als geheel. De volgende erfgoedbibliotheeken werkten mee: Openbare Bibliotheek Kortrijk, Artesis Hogeschool Antwerpen – Koninklijk Conservatorium, Hogeschool Gent – Departement Muziek en Dramatische Kunst, Bisschoppelijk Grootseminarie Brugge, Hogeschool voor Wetenschap & Kunst – Departement architectuur – Beeldende kunst (Sint-Lucas), Hogeschool voor Wetenschap & Kunst – Lemmensinstituut Leuven, Erasmushogeschool Brussel – Koninklijk Conservatorium Brussel, Museum Plantin-Moretus – Prentenkabinet (Antwerpen), Museum voor Schone Kunsten (Gent), Abdij Keizersberg (Leuven), Norbertijnenabdij Tongerlo, Sint-Pieters en Paulusabdij (Dendermonde), Klooster Paters Ongechoeide Karmelieten (Gent), Paters Karmelieten (Brugge), Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (Gent), Bibliotheca Wasiana (Sint-Niklaas), Stadsarchief Mechelen, Stadsarchief Turnhout – Wetenschappelijke Stadsbibliotheek Taxandria, Bibliotheek Stichting de Bethune (Marke), Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (Antwerpen), Openbare Bibliotheek Brugge, Provinciale Bibliotheek Limburg (Hasselt), Katholieke Universiteit Leuven: Centrale Bibliotheek & MauritsSabbibliotheek, Universiteitsbibliotheek Gent, Universiteit Antwerpen: Bibliotheek Stadscampus en Bibliotheek Ruusbroeckgenootschap.
2. In 1990 publiceerde de VVBAD de verhandeling *Zorg voor boeken en documenten in Vlaanderen* waarmee An Renard haar studie Informatie- en Bibliotheekwetenschap afrondde. In 2001 werd de problematiek van erfgoedbibliotheeken verder verkend door KPMG n.a.v. een vraag van het Antwerpse stadsbestuur over de positionering van de toenmalige Stadsbibliotheek Antwerpen (nu Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience). De resultaten werden voorgelegd aan het kabinet van de minister van Cultuur, Paul Van Grembergen, die besloot om verder onderzoek naar bewaarbibliotheeken in Vlaanderen te financieren. Die studieopdracht, *Het*

in kaart brengen van de sector van de bewaarbibliotheeken in Vlaanderen, werd uitgevoerd door dr. Jeroen Walterus, toen nog verbonden aan het Vlaams Centrum voor Volkscultuur. De onderzoeksresultaten werden in december 2003 voorgesteld in het eindrapport *Bewaar(de) bibliotheeken in Vlaanderen*. Vervolgens realiseerde prof. dr. Ludo Simons een tweede studie. In opdracht van het toenmalige steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen stelde hij het rapport *Bewaarbibliotheeken in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake* op, waarvan de definitieve versie in december 2005 werd voorgesteld. Daarin stelde Simons op zijn beurt een aantal mogelijke maatregelen voor een beleid met betrekking tot de sector van de bewaarbibliotheeken.

3. S. CAPIAU, P. DELSAERT, D. COPPOOLSE & L. WATTEUW, *De wet van de remmende achterstand. Preservering, conservering, ontsluiting en digitalisering in Vlaamse erfgoedbibliotheeken* (Armarius). Publicaties voor erfgoedbibliotheeken. Antwerpen, Vlaamse Erfgoedbibliotheek, 2012. Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/2544.
4. Deze vaststellingen en een beknopte samenvatting van de andere conclusies uit het onderzoek zijn te vinden in het artikel: S. CAPIAU & P. DELSAERT, 'De wet van de remmende achterstand. Onderzoek naar conservering, ontsluiting en digitalisering in Vlaamse erfgoedbibliotheeken', in: *META, tijdschrift voor bibliotheek & archief*, 9 (2012): 8-13.
5. *Erfgoedbibliotheeken in actie. Aanbevelingen voor een performante sector in 2020. Strategische nota*. Antwerpen, Vlaamse Erfgoedbibliotheek, 2012. Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/2547.
6. Zie: www.collectiewijzer.be.
7. Het 'Beleidsplan 2013-2017', zoals het werd ingediend bij de Vlaamse Gemeenschap is digitaal terug te vinden op de website van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/2579. De toegekende werkingssubsidie is echter onvoldoende om alle daarin vermelde acties uit te voeren.
8. Het citaat luidt als volgt: "A pessimist sees the difficulty in every opportunity; an optimist sees the opportunity in every difficulty."

Anthropo-Geographie

ALGERIE

TERRA

DE
L'AFRIQUE